

IV.

TÜRK DİLİNDE ISLAHA MUHTAÇ VE ISLAHI KOLAY BAZI NOKTALAR

Yazan : VEDAT ÖRS

[Gramer-Sentaks Komisyonunda okunup incelenmiştir.]

Dilde esas vuzuhtur
Kung-fu-tse

Türkçenin tarihinde yeni bir devir açan Dil Kongresinin Onuncu yıldönümü, dile dair meselelerin umum müvacehesinde müzakeresine yeni bir hız vermiştir. Reiscumhurun bir nutkiyle açılan ve birçok Türk aydınlarının iştirakiyle aylardan beri devam eden bu müzakere, şu iki noktayı tebarüz ettirmektedir:

1) — On seneden beri Türkçenin islahı hususunda mühim gayretler sarfedilmiştir.

2) — Buna rağmen bu sahada pek çok çalışmak lâzımdır.

Şimdiye kadar ne yapıldı? Şimdiden sonra daha ne yapılmalı? Bu iki soruyu cevaplamak maksadiyle dil meselesine dair çıkan yazıları gözden geçirirsek, bu yazıların, bütün bu geçmiş ve gelecek çalışmaların gayesini Türkçede ancak kelimeler ve ıstılahlar toplamak veya yaratmaktan ibaretmiş gibi gösterdiklerini müşahede ederiz. Bizse bu hususun, yapılması gereken ıslahların ancak bir kısmını teşkil ettiğini iddia ediyoruz.

Sözlerimiz yanlış anlaşılmasın: Türkçenin hazinesi lisaniyesini zenginleştirmek kaygısının ehemmiyetini lâyikiyle takdir etmiyor değiliz, fakat bununla iktifa etmeyi katiyen doğru bulmuyoruz. Kelimeler, ıstılahlar dilin bedenini teşkil eder; dilin ruhu ise kelimelerin, ıstılahların cümlelerdeki sırası, birbirine bağlanış tarzıdır ki, buna Osmanlıcada (nahiv) denilirdi, şimdi ise (sentaks) denilmektedir. Farzedelim, vuzuhiyle meşhur olup Türk dilinin ıslahçalarına bir örnek olan Fransız-

canın bütün kelime ve ıstılahlarının Türkçe mukabilleri bulunmuş olsun: bunlar mevcut sentaks'a göre kullanıldıkça, Türkçenin vuzuhunu, yani tefekkür ve muhavere aleti olarak kıymetini, kayda değer bir derecede arttırmazlar, çünkü en cazip renklerle bir renk hercümerci, en berrak sadalarla bir kakofoni yapmak nasıl mümkünse, en vuzuhlu kelime ve ıstılahlarla vuzuhsuz cümleler yapmak da pek âlâ mümkündür.

Pek mühim telâkki ettiğimiz bu noktada daha başka bir mecazla da ısrar edelim: kelimeler dilin ham maddesi, sentaks ise onları işliyecek makinedir. Mânevi randımanı miktar, kalite ve sürat bakımından yükseltmek istersek yalnız ham maddeye değil makineye de dikkat edelim, onu da ıslah edelim. Bu yazının maksadı Türk sentaksının ıslaha değer birkaç noktasına nazarları çekmektir.

Bunu bir tercüme vasıtasıyla göstermek istiyoruz. Bir tercüme müracaat etmemizin sebebi şudur: Bir dilin hususiyetlerini doğrudan doğruya izah etmektense, diğer bir dille karşılaştırarak tebarüz ettirmek çok daha kolay ve müessirdir. Seçtiğimiz parça meşhur bir İngiliz çocuk şiirinin, (W. H. D. Rouse) tarafından Lâtincenin gramofonlu «Méthode Directe» (Linguaphone) ile ilk tedrisatında kullanılmak üzere basitleştirilmiş bir şeklidir:

«Hic est gallus, qui uocat sacerdotem, qui iungit iuuenem et puellam, quae mulget uaccam quae iactat canem, qui uexat felem, quae est murem, qui est frumentum, quod est in domo Iacchi.»

Bu metnin bir Fransızca tercümesini de ilâve ediyoruz:

«Voici le coq qui réveille le prêtre qui unit le jeune homme et la jeune fille qui trait la vache qui encorne le chien qui harcèle le chat qui mange la souris qui mange le blé qui est dans la maison de Jacques.»

Bu iki metin, sentaks itibarıyla hemen hemen birbirinin aynı olduğu gibi, (Japonca ve bir dereceye kadar Çince hariç) bütün diri ve ölü Şark ve Garp büyük kültür dillerinin sentaksını temsil etmektedir. Bu metne aşağıda kısaca «asıl» veya «asıl metin» diyeceğiz

Fransızca veya Farsçayı lâyıkıyla anlıyan ve kendi dilini iyi bilen her hangi bir Türkün bu metni Türkçeye çevirmesini rica edelim. Evvel emirde şöyle bir tercüme vücuda getireceği muhtemeldir:

«İşte horoz... horoz papazı uyandırıyor... papaz delikanlı ile kızı evlendiriyor... kız ineği sağlıyor... inek köpeği boynuzluyor... Köpek kediyi hırpalıyor... kedi fareyi yiyor... fare buğdayı yiyor... buğday Jak'ın evindedir.»

Tercümesine şöyle bir şekil vermesi de imkân dahilindedir:

« İşte papazı uyandıran horoz... delikanlıyla kızı evlendiren papaz... ineği sağan kız... köpeği boynuzlıyan inek... ilh.»

Şimdi, kendisinden bu müstakil cümleleri birleştirerek bunlarla asıl metinde olduğu gibi bir bütün teşkil etmesini istersek, onun şöyle bir tercüme yapması da mümkündür:

«İşte bu horozdur ki (o) papazı uyandırıyor ki delikanlıyla kızı evlendiriyor (o) ineği sağıyor... ilh.»

Fakat bu şifahi tecrübelerden sonra düzgün edebî bir Türkçe tercümeyle kaleme alması için ısrar edersek, tereddütler, inilti içinde şöyle bir *heyulânın* doğacağını tahmin ederiz:

«Jak'ın evindeki buğdayı yiyen fareyi yiyen kediyi hırpalıyan köpeği boynuzlıyan ineği sağan kızla delikanlıyı evlendiren papazı uyandıran horoz işte budur.»

Asıl metnin 1941 yılında kullanılan normal resmî, edebî Türkçeye tercümesi işte budur.

Bunu asıl metinle mukayese edersek, şu iki husus derhal gözümüze çarpar: 1) asıl metinde görülen nisbî cümlelerin yerine Türkçede ismi failler geçmiştir; 2) fikirlerin sırası tam mânasiyle alt üst olmuştur, yani «İşte horozdur» ile başlayıp «Jak'ın evi» ile biten aslın Türkçe tercümesi «Jak'ın evi» ile başlayıp «işte horozdur» ile bitmektedir.

Göreceğimiz veçhile birbirine merbut olan bu iki hususun mahiyetini ve neticelerini tahlil edelim.

«Le coq qui réveille le prêtre...», yani: o horoz ki papazı uyandırıyor. Bu ifade tarzına Fransızlar *proposition relative* derler; Türkçede de, şimdiki resmî dilde hemen hemen cismi olmıyan bu ifade tarzının ismi «*nisbî cümle*» dir. Yukarıki misalde ve aslın diğer misallerindeki cümlelere Fransızlar bazan da *proposition relative adjective*, yani *vasfî nisbî cümle* adını verirler, çünkü yukarıki misalin harfi Türkçe tercümesinde de görüldüğü veçhile, «papazı uyandırıyor» cümlesi horozu tavsif etmesine binaen bir sıfat gibi horoz ismine takılmış bulunmaktadır. Resmî Türkçede bu misal: «papazı uyandıran horoz» olarak tercüme edilir ki, buradaki «uyandıran» kelimesine ismi fail derler. Bu misalde ve aslın diğer misallerinde görüldüğü veçhile, Fransızca ve Farsçadaki nisbî cümlelerin vazifesini gören ve sıfatlaşmış fiillerden başka bir şey olmıyan ismi failler, tam mânasiyle birer sıfat olup sıfatların tabi olduk-

ları kaideye tevfikân ait oldukları ismin evveline konurlar. Sıfatların, isimlerin evveline konulmasını istilzam eden kaide ise, ki bunu eski Osmanlı edebiyat ve gramerlerinde «şivei lisan iktızası» diye ifade ederlerdi, Jean Deny'nin «la postposition du principal» yani «en ehemmiyetlinin sona getirilmesi» olarak formüle etmiş olduğu, Türkçeyi vasıflandıran temayülün bir hususi tezahüründen başka bir şey değildir.

Fransızca ve Farsçada bir de «ismî nisbî cümleler» (proposition relative substantive) vardır ki bunlar da resmî Türkçede sıla sıygaları (gérondifs) yani isimleşmiş fiillerle tercüme edilmektedir. Meselâ: «je vois qu'il dort = onun uyduğunu görüyorum.» Bunlardan ve aynı surette tercüme edilen «zarfi nisbî» cümlelerden ayrıca bahsetmekte bir faide görmüyoruz. Aşağıda kullanacağımız nisbî cümle mefhumu bütün bunları, yani bütün müstakil «ki'li» cümleleri ihtiva etmektedir.

«En ehemmiyetlinin sona getirilmesi» kaidesinin işleyiş tarzını kısaca göstermeyi faideli buluyoruz.

* * *

«Beyaz şapka», veya «hasır şapka», veya «Kaya'nın şapkası» dediğimiz zaman esas fikir şapkadır, bunun beyaz veya hasırdan veya Kaya'nın olması bir tâli fikirdir. Tâli fikrin esas fikir önüne geçtiğini görüyoruz. Sıfat ve benzerleri daima ait oldukları ismin evveline konur ve aynı surette bütün cümlelerin esasını teşkil eden fiil de daima en sona atılır. Fakat aslında nisbî cümlelerin fiillerinin ismi fail haline gelerek fiillikten çıktıkları gibi, bilûmum nisbî cümleler fiilleri Türkçede sıla sıygası veya ismi fail haline gelerek fiilliklerini kaybeder ve uzun cümlenin (période) başına doğru atılırlar. Ancak asli cümlenin fiili, fiil olarak Türkçeye geçer ve uzun cümlenin en sonuna getirilir. Asıl metindeki asli cümle: «işte bu horozdur» cümlesidir. Görülüyor ki, yukarıki tercümede fikirler sırasının altüst oluşu, şu iki sebepten ileri gelmektedir:

- 1) Türkçede «en ehemmiyetlinin sona getirilmesi» temayülü,
- 2) Türkçenin nisbî cümlelerden kaçınması.

Şimdi tercümeyi göz önüne alarak bu tertip tezdadının tesirlerini araştıralım.

* * *

Evvelâ bir muhtemel itiraza cevap verelim. Bu itiraz şu olabilir:

«Fransızca ve Farsçanın kelime sırası Türkçeninkinden farklı olabilir, fakat biri mantıki, diğeri gayrı mantıki denilemez. Mantık bakımından en ehemmiyetli fikrin yeri cümlenin başında olduğu gibi cümlenin sonunda da olabilir.»

Bu itiraza cevabımız şudur:

Bir cümlede olduğu gibi birbirine merbut fikir unsurlarının sıralanması mevzu bahis olunca, fikrin gerek ifadesi gerek anlaşılmasının kolaylığı bakımından, en muvafık, en mantıklı sıra, en mühim fikirden başlayarak en az mühimmiyle nihayetlenen sıradır. Bunu söyle bir misalle izah edebiliriz: farzedelim, birisine bir masayla bunun üzerine dizilecek bir takım eşya vermek istiyoruz. Mantıklı hareket etmek istersek, evvelâ masayı, sonra birer birer eşyayı vermeliğimiz lâzımdır. Aksi takdirde, yani evvelâ dizilecek eşyayı verecek olursak, bu eşya çok değilse insan bunları masa gelinciye kadar ellerinde tutabilir, fakat iki ele ve kola sığmayacak derecede çoğalırsa, bir kısmının masa gelinciye kadar yere düşeceğine şüphe yoktur. İşte aynı surette Türkçe cümle kısa olduğu zaman, cümle başında dizilen tâli fikir unsurlarını lâyikiyle anlamaksızın aklımızda tutup, esas fikir bildirilince tamamıyla anlarız. Lâkin cümle uzarsa, masanın gelmesinden evvel kendisine pek çok eşya verilen adamın yaptığı gibi biz de baştaki tâli fikir unsurlarını unuturuz ve esas fikri anlayınca cümleyi tekrar okumaya veya hayal meyal hatırlamaya mecbur kalırız. Vakit kaybeder, yanlış anlar, üzülürüz. Ve çocukluktan beri okuduğumuzu veya dinlediğimizi yarımıyamalak anlamaya, yarımıyamalak ifade etmeye alışırız. (Şey) [*] kelimesinin Türkçedeki suiistimali belki bunun bir tezahürüdür. Kültür bakımından en büyük felâket işte böyle bir kayıtsızlığa alışmaktır.

«Bizim mantığımız işte böyledir. Bu bizim tabii ifade ve anlama tarzımızdır.» denilmesin, çünkü, farzedelim, bu tabii ifade tarzımız olsun, bu halde kendisine Türkiyenin nüfusça en mühim beş şehrini saymasını teklif ettiğimiz bir Türkün, Bursayla başlayarak İstanbul'la bitirmesi icabetmiyecek midir? Halbuki ilk hatıra gelen şey İstanbul'la başlayacaktır. Şuna da dikkat edelim: uzun bir istidayı tetkik eden ve bu işten anlıyan bir memur, daima istidanın sonuna bakar, çünkü bilir ki istidanın ilk satırlarında, son satırları okumadan anlaşılması imkânsız bir takım fikir kırıntıları yığılmıştır.

[*] «Şey» bir nevi zamir olup ismi has veya ismi cinsin, sıfatın ve hattâ fiilin yerini tutabilir: «Şey» i gördüm (Ahmedi, atı); «o şey bir adamdır» (= kibirli, ihmali), «şey ettim de geldim» (= yemek yedim). Bu istimal, veya suiistimal birbirine bağlı ve fakat muhtelif iki sebepten ileri gelmektedir. zannederiz: 1) Kelime bilmemezliği veya kelime istimal mahalli hakkında tereddüt, doğru olarak maksadı anlatmak aczi veya kayıtsızlığı; muhatabımızın, bizim yarımıyamalak ifade ettiğimiz ve belki de yarımıyamalak tasavvur ettiğimiz bir fikri tam anlayacağı ümidi. 2) Ehemmiyetsiz fikirlerin üzerinden atlıyarak, bir ayak evvel ehemmiyetliye varmak ve bilâhara eksikleri tamamlamak arzusu. Sentaks'ın bu sebeplerin her ikisinde de dâhli olduğu muhtemeldir.

Binaenaleyh şöyle bir iddiada bulunabiliriz: «en ehemmiyetlinin başa getirilmesi» temayülü, ki bu temayül Türkçe ve Japoncadan başka bütün kültür lisanlarında geniş mikyasta gerçekleşmiştir, insan fikrinin tabii seyrine uygundur; «en ehemmiyetlinin sona getirilmesi» temayülü ise buna muhaliftir. «En ehemmiyetlinin sona getirilmesi» temayülü ancak kısa cümlelerde vuzuhu pek tehlikeye koymaksızın tatbik edilebilir, çünkü orada tâli mefhumlar azdır ve esas fikir gelinceye kadar unutulamaz. Cümle uzayınca, bu temayül korkunç bir vuzuhsuzluk âmili haline gelir. İşte tercüme edilen parçada bunu müşahede ediyoruz:

* * *

Şimdi bu parçayı yine önümüze alalım ve metinle tercümesini daha esaslı bir şekilde birbiriyle mukayese edelim.

Metinde küçük gruplar silsilesi görüyoruz. Bu gruplarda (yalnız biri müstesna olmak üzere) mevzu bahis unsurlar ikişer ikişer toplanmış olup bunların herbiri yekdiğerini takibeden ikişer gruba mensuptur:

... la jeune fille qui trait la vache
qui encorne le chien
qui harcèle le chat...

Fakat her birinin ancak ilk görüldüğü grupta ismi geçiyor. İkincisinde de nisbî zamir vasıtasıyla temsil ediliyor. Bu gruplar, hiçbir isim tekerrüriyle haleldar olmamış bir vuzuh ve hafiflikle birbirini takib ediyor ve tamamlıyorlar. Her biri kendisinden evvel gelene bir tafsilât ilâve ediyor. Maamafih, bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı olmakla beraber ayrı ayrı üzerinde tevakkuf edilip iyice anlaşılabilir kadar birbirinden müstakildirler. İfadede olduğu gibi anlayışta da fikir, adım adım, bir yolcunun, elinde fener, yolunu aydınlatarak ilerlediği gibi, veya bir ehramın kaidesinden zirvesine doğru tabaka tabaka inşa edilmesi gibi ilerlemektedir. Metni okurken her bir gruptan sonra durabiliriz. Anlayışımıza hiç bir hâlel gelmez. Fikir, inşa halindeki bir ehram gibi, sarsılmadan kaidesi üzerinde sağlamca durur.

Şimdi aynı şeyi Türkçe tercümede yapmaya çalışalım:

Kediyi hırpalıyan köpeği
boynuzlıyan ineği
sağan kız...

Bunu okurken insanda, başı dönüyor ve tepesi aşağı düşüyormuş gibi bir intıba hâsıl olmaktadır. Her satırın sonunda okuyucu, bir şey anladığını zannediyor. Meselâ; «kediyi hırpalıyan köpek» deyince, me-

selenin bundan ibaret kalacağına kanaat getiriveriyor. Fakat bir parça daha okuyunca: «Kediyi hırpalıyan köpeği» deyince, bir hayal inkisariyle karşılaşılıyor, köpeğin ancak bir teferruat mesabesinde olduğunu anlıyor. Daha sonra, ineğe gelince, işin burada bir neticeye varacağı ümidini besliyorsa da, aynı nakarat nihayete kadar devam ediyor. Beceriksiz bir rehberin bir yolcuya girift bir yolu anlatışı gibi: «Soldaki sokağa sapınız, karşınıza bir beyaz ev çıkar... orası değil. Doğru gidiniz, bir cami göreceksiniz... orası da değil... ilâh.»

Şunu da ilâve edelim ki Türkçe tercümede her gruptan sonra biraz durularak okunursa, mâna değişir ve bütün görülen işlerin âmili horoz olur.

Asıl metin hakkında kullandığımız mecazları Türkçe metne tatbik edersek, şu neticeye varırız: Türkçe cümle, zirvesinden başlanarak kaidesine doğru inşa edilen bir ehrama benzer, veya düşe kalka karanlıklar arasından bir fenere doğru koşan ve fenere güç belâ vardıktan sonra onu kaldırıp katettiği yolu görmeye çalışan bir adama benzer.

Şöyle bir itiraz da varit olabilir:

«İntihabedilen cümle gayri tabiidir, istimali amelî hayatta görülmeyecek kadar enderdir, dilde ise endere itibar yoktur.»

Cevap: Bu cümlelerin amelî hayatta ender olması, unsurlarının mebzuliyetine mâni değildir. Bu cümle, Türkçe ve Japoncadan gayri hiçbir kültür dilinde güçlük arzetmez, o derecede ki buna bir İngiliz çocuk şirinde tesadüf ediliyor ve yine İngilizler bunu Lâtinceyi öğrenmeye başlayan çocuklara okutuyorlar. Eğer Türkçede başa' çıkılma' bir güçlük arz ediyorsa, eksikliği resmî Türk sentaks'ında, veya daha doğrusu, Tanzimat devrinin yadigârı olan ve dil inkılâbına rağmen hâlâ Türkçeye zulmetmekte devam eden «Nahvi Humayunu Osmani» de aramak icabeder.

Bu cümleyi seçtiğimiz sebebi şudur: Bir kimyagerin, tahribatını sinsî sinsî her yerde yapan bir zehiri tecridetmek suretiyle, bunun mahiyetini, hüviyetini ve arzettiği tehlikeyi göstermesi gibi, biz de, Türkçeyi bulandıran, Türklerin ifade ve anlayışını güçleştiren bir sentaks sakatlığını bu cümleyle meydana koymak istedik.

Eskiden Rusça'da «tvordiy znak», yani (kaba işaret) denilen ve sık sık tesadüf olunan sessiz ve mânasız bir harf vardı ki bu 1917 de kaldırılmıştır. Kaldırılmadan evvel bu harfin istimalinden mütevellit masrafın senede dört milyon Rubleyi bulduğu hesab edilmiştir. Bu hesap, sırf

tvordiy znak'ın işgal ettiği kâğıt sahası, yazmak veya basmak için sarfö-lunan mürekkep miktarı ve sair teknik sarfiyata istinadetmektedir, fa-kat dahası da vardır: Bu harfi mütemadiyen yazmak mecburiyetinde kalanların kaybetlikleri zaman ve yorgunlukları ve hangi kelimelerde icabettiğini öğrenerek hatırdâ tutmak ve yazarken bazan tereddütlere düşmek gibi göze görünmiyen zararları da hesaba katarsak, bu harfin yukarıdaki istatistiğın gösterdiğinden birkaç defa daha büyük içtimai bir beliyeye mikrobunu olduğu anlaşılır. Bu böyle olunca, Türk sentaksı'n-daki işaret ettiğimiz sakatlığın mazarratını nasıl hesabetmeli?

Max Müller, İngilizcenin oldukça dolambaçlı imlâsına bir «millî fe-lâket» adını vermeye kadar gidiyor. Acaba Türk sentaksı'nın bu ciheti hakkında fikri sorulmuş olsaydı, ne derdi? Fakat Müller'in muasırı olan büyük Alman filoloğu Steinthal ve ondan sonra meşhur İngiliz tarihçi ve filozofu Arnold Toynbee bu noktaya temas etmişler ve bunun mühim bir noksan teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir.

* * *

Bunun çaresi ise zannedildiğinden çok daha kolaydır. Yukarıda söy-lemiş olduğumuz veçhile işaret ettiğimiz vuzuhsuzluk şu iki hususun bir araya gelmesinden neşet etmektedir: 1) nisbî cümleden çekinme te-mayülü, 2) en ehemmiyetlinin sona getirilmesi temayülü. Filvaki bu temayüllerden ikincisine Almanca ve Farsça ve bilhassa Lâtince de ol-dukça tesadüf olunmaktadır. Fakat bu lisanlarda nisbî cümleler vasıta-sıyla bu mahzurun önüne geçilmektedir. Esasen Lâtince, Farsça ve Al-mancanın misalinden anlaşıldığı veçhile bu ikinci temayülün kısa cüm-lelerde mühim bir zararı yoktur. Ancak uzun cümlelerde fena tesirleri-ni gösterir.

Buna istinaden bazıları Türkçede uzun cümlelerden içtinâbedilme-sini tavsiye etmişler ve bu fikri yazılarında da tatbikî çalışmışlardır. Fakat bunun neticesi, mürekkep fikirleri unsurlarına parçalamak ve ifa-deyi iptidâileştirmektir. Bu bir nevi bozgunculuk olmaz mı? Esasen kâfi de değildir. Kanaatimizce yegâne cezri ve lâyıkıyla müessir çare, nisbî cümlelerin Türkçede de istimaline revaç vermektir. Bu suretle, Almanca, Farsça ve Lâtince de olduğu gibi, tek fiilli ve bu tek fiilli en sonunda bir uzun ve anlaşılması zor cümle yerine, birkaç kısa ve nim müstakil cümle-den mürekkep uzun cümleler yapmak imkânı elde edilecek ki bu cümle-lerde, «en ehemmiyetlinin sona getirilmesi» temayülünün vuzuhlandırma hususundaki tesiri, en küçük ölçüsüne indirilmiş olacaktır.

Burada şöyle bir itiraz varidolabilir: «Nisbî cümle Türkçede imkân-sızdır, şivei lisana aykırıdır». Bu iddia katiyen doğru değildir. Nisbî cümleyi icadetmek icabetmez, çünkü eski Türk edebiyatında nisbî cümlelerin kesretle istimal edildiğini müşahede ediyoruz.

Meselâ: (Nisbî zamir veya harfirabt olan «ki» vezin zaruretine göre «kim» şekline de girer ki, bunun daha eski şekli olması muhtemeldir.)

Meğer şah bir gün dedi durayım

Bu genci ki verdi atam göreyim...

Hoca Mes'ut (Süheylü Nevbahar)

Ol gice kim doğdu ol hayrülbeşer...

§ Bir acep nur kim güneş pervanesi...

Süleyman Çelebi (Mevlit)

Bana dersin ki aşkın etme iyan (ayan)...

Yahya Bey (Şahü Geda)

Gördü ki bir avcu dâm kurmuş...

§ Sayyat dedi ki men fakîrem...

Fuzulî (Leylâ ve Mecnun)

Görmeziz bir dil ki tuti gibi güftar eyliye.

Şeyhülislâm Yahya (Gazel)

Zevki o rint eyler tamam

Kim tuta, mestü şadkâm,

Bir elde camî-lâlefam,

Bir elde zülfü hambeham.

Nef'i (Bâhâriye)

Ne mümkün ki bülbül şekerhâbola...

Nedim (Mesnevi)

Ey mah, uyu, uyu, ki bu şep

Gûşunda yer ede banki «Yarep»...

Şeyh Galip (Tardiye)

İşitmiş ki var yârine namzet...

Keçecizade İzzet Molla

Şehrahı muhabbet ki tariki ezelimdir...

Vâsıfı Enderunî (Muhammes)

Sakî, getir ol badeyi kim mayei candır...

Ziya Paşa (Terkibibent)

Biz ol âlihîmem erbabı ciddü içtihadız kim

Cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten.

Namık Kemal (Vatan Kasidesi)

* * *

Burada yine bir itiraz varidolabilir: bu misaller hep şiirlerden alınmıştır. Nisbî cümlelere şiirde cevaz olabilir. Fakat nesirde kullanılmaları caiz değildir. Bu itirazı kabul edemeyiz. Çünkü bu şiirler de güzel ifadeli birer Türkçe nümuneleri değil midir? Nisbî cümle ifadeye vuzuh ve can ve güzellik verdiği için şairlerce tercih ediliyorsa, nesrin bu evsafa hiç olmazsa aynı derecede ihtiyacı yok mudur? Malûm olduğu veçhile şairler ekseriya vuzuhu, vezin ve kafiye uğruna feda etmek imtiyazına maliktirler. Halbuki bu tarzı ifade bilâkis vuzuh lehindedir. Bakınız yukarıdaki misallerin bazılarını sıla sıygalarıyla ifade edelim, ne hal alıyorlar:

Ne mümkün ki bülbül şekerhabola

(Bülbülün şekerhabolması mümkün müdür?)

Ş İşitmiş ki var yârine namzet

(Yârine bir namzet olduğunu işitmiş.)

Bir sönüş, bir donma, bir çöküş müşahede edilmiyor mu? İşte bunlardan nesri de kurtarmalı değil midir?

Zaten şiirdekenden sarfınazar, nesirde de bu gibi misaller eksik değildir.

İşte Evliya Çelebi'den bir parça:

«Galata'da öyle şaraplar vardır ki, dünyada eşi yoktur, meğer ki Şamda ola.» (11 inci cilt)

İşte Osmanlı ricalinden İshak Beyin Şaban 1201 (1785) tarihli mektubundan parçalar:

«Belki fikirlerine gelir ki: İshak Bey âdetleri bildiğinden böyle söylüyor..»

Ş Fransa padişahı muradı böyledir ki: ... bir murahhas gönderecektir.»

Abdülhamit devrinde Fransızcadan tercüme edilmiş olmakla beraber o zamanki edebiyatta bir yer tutan ve kıraat kitaplarına alınan «Bir âma çocuğun tahassürü» adlı parçadaki «İşidiyorum ki...» diye başlayan güzel cümleler bugün 35 yaşını geçen aydınlarımızın hatırladığıdır.

İşte birkaç daha yeni misaller:

«Halbuki, büyük istasyonlar, biliyoruz ki, emisyonlarına çok itina ederler.»

Burhan Belge

«Kuru dallarda ıslık çalan buz gibi rüzgârlar, çıplak, aç hasta insanların doğrudan doğruya ciğerlerine esmektedir, o insanlar ki yaşamaya, sevmeye, sevmeye, aile kurup mesut olmaya lâyıktırlar.»

Nasuhi Baydar

«Fakat öyle görünüyor ki Münih, bir harbe mâni olmuşsa da.. bir sürü ihtilâflardan hiçbirini durdurmaya muvaffak olmamıştır.»

Falih Rifki Atay

«Onun için, rica ederim, söyleyiniz o arkadaşlara ki bu devletin en aşağı yetmiş sene evvelki halini bilenleri içlerinde bulundurmaktadırlar ve yine İnönü'nde, Sakarya'da, Dumlupınar'da çocuk olarak yaşamış ve o yüksek mânalı kabileye, Devlet ve Millet mefhumunu anlıyarak karışmışlardır; işte onların hepsine söyleyiniz ki şimdiye kadar yaptıkları temiz, Türklüğe lâyük olabilen işlerine karşı kendilerine, minnetle mütehassisim.»

Atatürk

«Malûmdur ki hakikî her ilmin yegâne bir mevzuu vardır... Bunun içindir ki bütün ulûm ve fûnun küçük küçük birer mevzu ; etrafında malûmatımızı tensik ede ede nihayet son tensikte bir ilmi âlâ ile bizi bir huzuru vahdete ilâ etmek için çalışır durur.»

Hamdi Yazır

(Hak Dini Kur'an dili)

«Tabiidir ki, vatan selâmetinin isterlerine uygun olarak Dahiliye ve Adliyemizin dikkatleri, normal zamanlarda olduğundan ziyade millî nizamlar üzerinde toplanmışlardır. Esefle görüyoruz ki yarınki manzaranın medeniyet âlemi için bugünkünden daha elemli olması ve yıkıcı harbin bütün dünyaya daha ziyade genişlemesi, gitgide kökleşen bir ihtimal halindedir.

Vatandaşlarımın gözden uzak tutmamalarını isterim ki dünya harbinin, bütün milletlerin iktisadi hayatındaki tesirleri geniş ve derindirler.

İsmet İnönü

Yine denilebilir ki: Madem ki nisbî cümle öteden beri Türkçede mevcuttu, dâvanız nedir? Bu yazınızla malûmu ilâmdan başka ne yapıyorsunuz?

Hayır, çünkü öteden beri Türkçede mevcut olan «ki» li nisbî cümle, Edebiyatı Cedide devrinde, izahı zor bir aforozu uğrıyarak bir asır

müddetle resmî lisan dan hemen hemen kaybolmuştur. Bu müddet zarfında ancak konuşma lisanında bir ilticagâh bulmuştur. Dil inkılâbından beri yavaş yavaş yine baş göstermeye başladı. Fakat ne kadar ihtiyatla, ne kadar tereddütle! Onu dilden tardededen yazılmamış kanunun tesiri o kadar derin olmuştur ki muharrirlerimiz cüret edip onu bir defa kullanırlarsa, artık aynı sahife veya sütunda, ne kadar lâzım olsa da, tekrar kullanmaya cesaret edemiyorlar. Psikanalizmin «Inhibition» dediği hâdiseye pek benzer bir vaziyet. Bu inhibition'a da Freud'ün tedavisini tatbik etmek mümkündür. Şöyle bir hal farzedelim: Birisi, içinde doğduğu ve halen de oturduğu bir evin bir iç kapısını açacağı zaman bir korkuya düşüyor. Her defa o kapıdan geçebilmek için kendisiyle mücadeleyle, cebrinefse mecbur kalıyor. Ve bazan da oradan geçmemeyi tercih ediyor. Bu insanın ruyalarını tahlil ederek, veya muayyen sorularla, hiç kimsenin bilmediği ve kendisinin de unutmuş olduğu şu vaka tesbit ediliyor: İki yaşındayken o kapıyı açmaya muvaffak olmuş ve eşğini aşınca karşısına havlıyarak bir köpek çıkmış... Fena halde korkmuş... Bu marazın menşeyini anlayınca, hasta bundan kurtuluyor. Bizim de tatbik etmek istediğimiz tedavi şekli aynı nevidendir.

Nisbî cümlelerin ismifailer ve sıla sıygalarının yerine kaim olmasını ve bunların artık dilden tardedilmesini istiyoruz zannedilmesin. Bunlar da muharrirlerin emrine âmade kalır ve lüzuma ve zevke göre her ikisi de kullanılabilir.

* * *

Buraya kadar, yapılması en lâzım ve aynı zamanda en kolay bir ıslahtan bahsettik. Yazımızı bitirirken, yapılması aynı derecede aeele ve mühim görünmemekle beraber, yine şayanı arzu addedilebilen birkaç, ıslaha daha işaret etmek istiyoruz ki bunların ilk ikisi de «en ehemmiyetlinin sona getirilmesi temayülü» ne karşı gelmeye matuftur.

1 — Türkçede «Çünkü», «Mademki», «Meğerki», «Vaktaki», «İyi ki», «Sanki», «Şukadar ki», «Yeter ki», gibi mürekkep rabit edatları vardır. Bunlar, «ki» nin yardımıyla akliselimin nahvi humayun istibdadına karşı çekilmiş birer isyan bayrağı gibidirler. Bu isim, sıfat, fiil veya diğer bir kelime ve «ki» ile yapılmış edatların adedini arttırmaktaki mahzuru hiç de göremiyoruz, menfaatleri ise pek bârizdir. «Gibi ki», «Evvel ki», «Sonra ki» (evvelki, sonraki değil, fakat bu homophonie'nin hiçbir mahzuru yoktur) «Evvel ki sokağa çıktım, sonra ki tıraş oldum.» gibi.

2 — Lâtince, Farsça ve kısmen de Almancada olduğu gibi cümlelerin en sonuna getirilen fiili, cümlelerin sonundan biraz ortasına doğru getirmeye çalışsak ne olur? Meşhur tarihçi Mommsen bunu Almanca için

tavsiye etmiştir. Lâtinçe ve Farsçada da bu bazan görülür. «Durmuş Yaşarı dövüyor» diyeceğimiz yerde «Durmuş dövüyor Yaşarı» demeye gayret etsek olmaz mı?

3 — Kuş ötüyor, kuşlar ötüyor veya ötüyorlar, diyoruz. İkinci misalde daima «ötüyorlar» desek, vuzuha hizmet etmiş olurduk. Bunu bazılarımız sevki tabiiyle, bazılarımız da bile bile yapmaktadırlar. İsmet İnönü'nün nutkundan yukarıda zikrettiğimiz parçalarda da bu görülebilir. Yayılması arzu edilebilir.

4 — «Müşarünileyh» ve «Mumaileyh» artık ölmüş sayılabilirler ve bu iki heyulânın ortadan kalkmasına kimsenin teessüf etmiyeceği be-dihidir, zannederiz. Fakat Türkçenin «bu» ve «şu» dan daha bitaraf ve şümüllü bir zamire ihtiyacı yok değildir. Şahıslar için «ol» u tekrar canlandırsak, eşya için de «o şey» i teşkil etsek, birçok tekerrürlerin önü alınmış olur ve vuzuh artar.

5 — Mevlit'te şöyle bir mısraa tesadüf ediyoruz:

«Gerçi yanlış söyliyener çok dürür.»

Acaba bu «Dürür» vezin icabından doğma, uzatılmış bir (dir) midir, veya pek eskiden «être» mânasında kullanılmakta olan bir «dürmek» fiilinin bir enkazı mıdır?

Yazılı veya diyalektal hiçbir delil olmadığı halde, «Durmak» konkrete fiilinin mücerretleşmesi ve umumileşmesinden doğma bir «dürmek» fiili tahayyül etmek mümkündür, netekim neo-lâtin dillerde görülen «être, essere, estar» fiillerinin bazı şekilleri Lâtincenin «stare» (durmak) fiilinden çıkmıştır. Bu, Türkçede böyle olmasa bile, bir (dürür) fiilinin icadı veya Cahit Yalçın'ın tavsiye ettiği bir «İmek» mastarının kabulü icabeder. Bu sayede dinamik «olmak» (devenir) ve statik «olmak» (être) fiillerini birbirinden tefrik etmiş oluruz.

Bize şu itirazda bulunulmasın: «Bu teklifler suni bir mahiyettedir. Dilin ruhiyle imtizacedemiyeceği gibi, tabii seyrini de aksatabilirler».

Cevap: Bütün kültür dillerinin dörtte üçü sunidir. Meselâ 16 ve 17 nci asır Fransızcasında gerek yabancı diller taklidi, gerek o zamandaki aydınların bazı mantıki mülâhazalar dolayısıyla tatbik ettikleri cerrahi ameliyeler vardır ki, bunlar ilk anlarda itirazlara meydan vermişse de, bunların faydaları görüldüğünden kabul edilmiş, tutmaz sanılan bu aşular dilin bünyesine iyice kaynamıştır. Mamafih bu mütalâaları ancak suggestion kabîlinden zikretmek istiyoruz. Bunlar üzerinde ısrar etmek niyetinde değiliz.

15 inci asırda Ali Şîr Nevâi'nin «Türk Dilinin Farsçaya faik olduğunu» ispat için gayretler sarfetmesi keyfiyeti, her şeyden evvel zamanında Türkçenin Farsçadan dun olduğu kanaatinin hüküm sürmekte olduğunu gösterir. Türk olduğuna şüphe edilmemek lâzımgelen Celâleddini Rumi ile Türklüğü hakkında münakaşa edilen Ömer Hayyam'ın Farsçayı Türkçeye tercih etmeleri de aynı mütalâyayı desteklemektedir. Keza İbni Sina'nın Arapçayı tercih etmesi aynı sebepten ileri gelmektedir. Biz onları ayıplıyacağımız yerde anlamaya çalışmalıyız. O devirlerdeki Türkçenin Arabi ve Farisi kelimeler ve tâbirlere açık olduğunu nazarı itibara alırsak, bu tercihin Türkçenin nahiv bakımından zayıf bir durumda olmasından mütevellit olduğu kanaatine varırız. Bütün bunlar müdafaa ettiğimiz tezin tarihî bir desteğini teşkil eder.

* * *

«Bu ıslah için aceleye ne lüzum var? Zamanla kendiliğinden vücuda gelmez mi?»

Evet, buna biz de kaniiz. Ve hattâ bunun misallerini Macarca ve Fincenin tarihî tekâmülünde görebiliriz. Eski zamanlarda, bizde olduğu gibi, nisbî cümleler yerine sıla sıygaları ve ismifailer kullanan bu iki dil, Lâtince ile Almancanın tesirleri altında nisbî cümleleri yavaş yavaş inkişaf ettirmiştiler. Bunlar gibi Türkçeyi de uzun bir müddet için kendi seyrine mi terkedelim?

Biz bu lâkaydiyle, verdiği ıstıraplara rağmen çektirilip atılmasına cesaret edilemeyen bir çürük diş sahibinin vaziyeti arasında bir müşaheret görüyoruz. Vakıa tabiat da uzun bir ıstırap devresinden sonra, kendiliğinden çürük dişi atar. Fakat çürük dişi olan şahsın akıl ve mantığını kullanmak suretiyle uzun ıstıraplarının önüne geçmesi için, vakit kaybetmeden teşebbüste bulunması en doğru bir hareket değil midir?

Tekrar edelim ki nisbî cümlelerin faidesini ve bazı hususi hallerde lüzumunu idrak etmişsek, bunları kullanmaktan çekinmiyelim. «Böyle Türkçe olur mu?» diyebileceklere şurasını hatırlatmalıyız ki Türkçenin bütün üstatları bu ifade tarzını kullanmak suretiyledir ki dil inceliklerinin tabii bir seyir içinde inkişafını temin edebilmişler ve yine bu sebeptendir ki dertlerini daha kısa yoldan duyurmaya, dertleri daha kestirmeden dinlemeye fırsat bulmuş ve imkân vermişlerdir. Ortada bu imkân ve fırsatın zengin misalleri buldukça, bugünkü dil inkılâbında bu imkân ve fırsatlardan istifade etmemekte ne bir sebep ne de bir faide görmüyoruz.